

Redaktionen

Den ifrågasatta utvecklingen

Utveckling är något som de allra flesta säger sig vilja ha, nästan oavsett politisk tillhörighet. Samtidigt är det ett omstritt begrepp inom både politik och vetenskap. Vad skapar utveckling? Går den att mäta? Vad beror skillnader i utvecklingsnivå på? Vilka kommer utvecklingen till del? Vem bestämmer dess former? Trots osäkerheten om vad utveckling egentligen innebär, tillhör begreppet – vid sidan av närbesläktade begrepp som framsteg, tillväxt och modernisering – det moderna samhällets grundvokabulär. Tillsammans ger de form åt flera av vår tids centrala debatter om vart samhället är på väg och bör vara på väg. I stort sett handlar konflikten om hur utveckling kan låta sig

förenas med och uttrycka vårt samhälles centrala föreställning om kollektivt och individuellt självstyre. I detta nummer av *Fronesis* undersöker vi några av de samtida uttrycken för denna konflikt.

Ofta handlar utvecklingsdebatten om hur ekonomiskt välstånd skapas och kan omfördelas – både inom den rika delen av världen och mellan världens rika och fattiga länder. Det kan röra sig om allt ifrån ekonomisk politik till bistånds- och handelspolitik. Främjas utveckling och tillväxt i det globala syd av ökad handel och ekonomiskt bistånd – och leder ekonomisk utveckling i sin tur till demokratisering och ökad jämlikhet? Konkret kan det handla om huruvida utveckling gynnas av stora

statliga dammprojekt, slopade tullar, stöd till lokala gräsrotsorganisationer eller internetkurser för demokratikämpar i diktaturer. Frågan är också om de rika länderna ska dirigera de fattiga ländernas utveckling. Historien kastar en lång skugga över nuet: slaveriet, kolonialismen och exploateringen sätter alltså sin prägel på förhållandet mellan den rika och den fattiga delen av världen. Det är uppenbart att vi inte kan diskutera utveckling utan hänsyn till frågor om makt, demokrati och fördelning.

I andra sammanhang har utvecklingsbegreppet blivit alltmer ifrågasatt. Det tydligaste uttrycket för detta är den växande medvetenheten om att människans ekonomiska aktiviteter inte bara lett till massornas räddning från armod och elände, utan också kommit att äventyra planetens ekosystem och därmed mänsklighetens existens. Den globala uppvärmningen har fått allt fler att fråga sig huruvida traditionella utvecklingsmått som tillväxt i bruttonationalprodukten verkligen är långsiktigt hållbara. Under de senaste decennierna har vi dessutom sett hur en rad aktörer försökt skapa alternativa och mer mångfacetterade mått på utveckling, exempelvis FN:s Human Development Index, där en rad faktorer utöver de rent ekonomiska vägs in. Inom postkolonial teoribildning betonas också det faktum att våra föreställningar om

utveckling ingalunda är neutrala, utan måste ses mot sin historiska bakgrund och det faktum att de tjänat – och kanske alltså tjänar – planetens rika elit, på förtryckta eller förslavade folks bekostnad.

Detta till trots tycks det inte finnas någon egentlig plats för andra utvecklingsstrategier än de som i dag dominerar, inte ens inom den politiska vänstern. Under 1970-talet rönne exempelvis den så kallade beroendeskolans uppmärksamhet med sina idéer om att tredje världen borde bryta sitt beroende av den första världen genom att »avlänkas« från den senare.¹ Under samma tid fanns det grupper som fortfarande trodde på en alternativ socialistisk utvecklingsväg. I dag utgår så gott som samtliga utvecklingsstrategier från att alla förändringar måste ske med hänsyn till den globalt integrerade marknads-ekonomi. De få alternativa förslag som finns förs framför allt fram av dem som med tanke på klimatkrisen ställer sig kritiska till vårt samhälles orientering mot ekonomisk tillväxt. En sådan kritik är inte heller okontroversiell i vänstersammanhang, då den åtminstone i vissa av sina uttryck förskjuter perspektivet från omfördelning till klimathänsyn och inte alltid besvarar frågan om hur jordens fattiga ska bli jämlika världsmedborgare.

I detta nummer vill vi undersöka utvecklingstankens idéhistoriska bak-

1. Se exempelvis Samir Amin, *La déconnexion. Pour sortir du système mondial* (1985).

grund, dagspolitiska bärkraft och utsikter inför framtiden. Hur bör vi förhålla oss till utvecklings- och framstegstanken med tanke på såväl historisk som nutida ojämlikhet i makt och resurser? Och vilka är möjligheterna att främja en utveckling som utjämnar de globala klyftorna, främjar demokratin och undviker att ödelägga jordens ekosystem?

Utveckling som framsteg och förtryck

Både utveckling och framsteg är termer som är intimt förknippade med upplysningens föreställning om ett kontinuerligt framåtskridande mot ett allt högre och förnuftigare tillstånd. Före upplysningen var den dominerande uppfattningen tvärtom att samhället befann sig i gradvis förfall. Under antiken menade man att mänskligheten gått igenom olika faser av moraliskt fördärv, från den närmast gudomliga guldåldern, över silveråldern och kopparåldern till järnåldern.² Under medeltiden föreställde man sig två olika processer som existerade samtidigt. Den materiella världen kännetecknades av förfall, tänkte man sig, medan den andliga världen rörde

sig mot fullkomlighet. Men det var först på 1700-talet som den moderna synen på framsteg grundlades.³

Synen på kunskap har präglat tilltron till framsteg och utveckling. Under 1600-talet uppkom tanken att vetenskapen kunde överträffa de höjder som antikens tänkare nådde, och på 1700-talet började man tänka sig att människan inte är helt utlämnad åt högre makter, utan själv kan påverka historien.⁴ Från och med nu kom det ständiga framstegget att uppfattas som norm, medan förfall betraktades som tillfälliga bakslag eller till och med som avstamp mot nya framsteg. Framstegstankens genomslag kan alltså ses mot bakgrund av den moderna vetenskapens framväxt. Ett utmärkande drag är också föreställningen om en riktning i den samlade samhällsliga utvecklingen, där mänskligheten som helhet rör sig framåt.⁵

Den franske upplysningstänkaren markis de Condorcet menade exempelvis både att »den mänskliga förmågan till förkovran är obegränsad« och att mänsklighetens »framsteg går mer eller mindre snabbt men utvecklingen går aldrig baklänges«.⁶ Antagandet att utvecklingen går framåt har sedan dess

2. Sven-Eric Liedman, *Framstegstanken* (1971), s. 1–3.

3. Reinhart Koselleck, *The practice of conceptual history. Timing history, spacing concepts* (2002), s. 219–227.

4. Liedman, *Framstegstanken* (1971), s. 29.

5. Koselleck, *The practice of conceptual history* (2002), s. 225–229.

6. Jean Antoine Nicolas Caritat Condorcet, *Människoslätets andliga förkovran* ([1794] 2001), s. 18–19.

varit en återkommande tankefigur i det västerländska tänkandet. Exempelvis återfinns det i diskurser om industriell utveckling i Europa, där man brukar dela in historien i på varandra följande perioder: från jordbrukssamhälle via industrisamhälle till dagens postindustriella tjänstesamhälle.

Även den politiska vänstern är historiskt sett ett barn av utvecklings-tänkandet, trots att den tidvis vänt sig emot dominerande föreställningar om utvecklingens form och riktning. Mot 1800-talets frimarknadskapitalism ställde den framväxande arbetarrörelsen det socialistiska samhället, som inte bara skulle tillgodose massornas sociala och demokratiska behov på ett bättre sätt, utan också motsvara produktivkrafternas utveckling. Utvecklingstanken blev därmed en hävstång med vars hjälp man kunde framställa demokratisering och sociala reformer som oundvikliga.

Men uppfattningen att det finns en gemensam utvecklingslinje och därmed ett gemensamt mål för hela mänskligheten har även tagit sig andra uttryck. Ett sådant är att olika länder och folk har ansetts befinna sig i olika stadier av utveckling. Vissa har ansetts leda utvecklingen och betraktats som mer civiliserade; andra har setts som o-civiliserade och förknippats med olika grader av underutveckling. Även om

många skulle uppfatta sådana idéer som eurocentriska, koloniala och rasistiska, lever de kvar i olika sammanhang också i dag. Det kan gälla allt ifrån biståndspolitik till teorier om vad som främjar modernisering och tillväxt.⁷

I olika skepnader har föreställningar om utveckling och modernisering format och rättfärdigat förhållandet mellan Europa och dess inverterade »andra«. Moderniseringstanken erbjöd de koloniserade en möjlighet att frigöra sig från sitt anakronistiska tillstånd: genom att sent omsider inleda sin resa skulle de kunna närma sig det europeiska idealet. Samtidigt kunde underutvecklingen på avlägsna platser fungera som en skrämmande påminnelse om vad den civiliserade mänskligheten en gång varit och åter skulle kunna bli om inte framstegen förvaltades.

De senaste decennierna har utvecklingsparadigmet satts i fråga från två skilda håll. Å ena sidan kan den rent marknadsekonomiska analysen, som bara handlar om att hitta rätt prisnivåer utifrån kalkyler om utbud, efterfrågan och produktivitet, inte göra undantag för utvecklingsökonomier. Å andra sidan har den postkoloniala analysen framhållit att utveckling inte kan skiljas från västerländsk dominans. Idén om utveckling, dess medel och dess mål har på dessa skilda sätt kommit under angrepp.

7. Se vidare till exempel Maria Eriksson Baaz, *The white wo/man's burden in the age of partnership. A postcolonial reading of identity in development aid* (2002).

Biståndspolitik, kolonialitet och ofritt arbete

Om utveckling och framsteg varit västerlandets övergripande mål sedan 1700-talet, har bistånd varit dess medel när det gäller de underutvecklade länderna. År 1952 bildade olika folkrörelser Centralkommittén för tekniskt bistånd, som kan sägas utgöra startpunkten för det organiserade svenska biståndet. Den första sammanhållna svenska utvecklingspolitiken formulerades i en proposition som lades fram 1962, där fyra mål uppställdes: ekonomisk tillväxt, ekonomisk och social utjämning, ekonomiskt och politiskt oberoende samt demokratisering.⁸ Även om dessa biståndsmål tillämpats och betonats på olika sätt, var de i stort sett oomtvistade fram till början av 2000-talet.⁹

Den svenska biståndspolitikens förändringar under senare år är en av de frågor som behandlas i numrets första avsnitt. Utifrån 1962 års utvecklingsdoktrin och de förändringar i biståndspolitikerna som den socialdemokratiska regeringen genomförde 2003 diskuterar freds- och utvecklingsforskaren Hans Abrahamsson och statsvetaren Ann-Marie Ekengren vad regerings-skiftet 2006 har inneburit för det svenska biståndet. Även om de pekar på att de förändringar som skett i mångt och

mycket kan tillskrivas EU-medlemskapet och globaliseringsprocessen, menar de att den borgerliga regeringen starkare betonar marknad, tillväxt och mottagarländernas egna interna hinder för utveckling.

I Hans Abrahamssons egen artikel kontrasteras utvecklingsidén med frågan om rättvisa och säkerhet. Han menar att vi bör utgå från att utvecklingsbegreppet är normativt laddat i fråga om hur vi tänker kring samhället och hur vi vill förändra det. Abrahamsson diskuterar utvecklingsdiskursens historia och menar att det världssamhälle som håller på att växa fram bör vara pluralistiskt och kosmopolitiskt. Ur ett sådant perspektiv blir det problematiskt att grunda utvecklingsbegreppet på enbart västerländska kriterier för utveckling; man måste också utgå från de lokala sammanhang i vilka det ska tillämpas.

I numrets andra avsnitt undersöks idéer om utveckling och modernitet i anslutning till den ojämlika fördelningen av makt, möjligheter och resurser som kan spåras till den europeiska imperialismen och kapitalismens expansion. Språk- och litteraturvetaren Walter D. Mignolo samt historikern och litteraturvetaren Madina Tlostanova undersöker i sin text de logiker som möjliggjort de västerländska imperiernas särställning och deras om-

8. Proposition 1962:100, »Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen angående svenskt utvecklingsbistånd«.

9. Bertil Odén och Lennart Wohlgemuth, *Svenskt bistånd i ett internationellt perspektiv* (2006).

fattande beslagtagande av mark och exploatering av arbete. Författarna menar att rasismen – en »klassificering av människor utifrån en viss föreställning om »människlighet« – är den mekanism som upprätthållit åtskillnaden mellan två paradigmer som förutsätter varandra: modernitet och kolonialitet. De moderna framstegen vore inte möjliga utan det koloniala lidandet i exploaterade områden. Mignolo och Tlostanova, som särskilt lyfter fram det ryska imperiets tvetydiga ställning mellan centrum och periferi, menar att vi bör studera de imperialistiska projekten för att få syn på de ekonomiska och ideologiska strukturer som gjort den västerländska moderniteten till en central referenspunkt även i ett postsovjetiskt sammanhang.

Sociologen Manuela Boatcă visar i sin text hur samspelet mellan modernitet och kolonialitet är centralt för den globala arbetsdelningen. Hon gör det utifrån en diskussion om hur de uppfattades av Marx och hans efterföljare. Visserligen framhöll Marx och Engels kolonialismens och slaveriets avgörande betydelse för Europas industrialisering, men när det gällde att begreppsliggöra kapitalets mekanismer hamnade det lönearbetande, västerländska proletariatet trots allt i centrum. Utmaningen, menar Boatcă, består i att varken avfärda marxismen på grund av dess eurocentriska och orientalistiska tankemodeller eller att urskulda dem med hänvisning till teoriernas generella förklaringsvärde. Gentemot den

marxistiska och liberala uppfattningen att slaveriet i Amerika och livegenskapen i Östeuropa utgjorde anomalier inom kapitalismen, pekar hon på att det var just dessa »ofria« arbetsformer som lade grunden till systemets väldiga expansion. Samexistensen av skiljaktiga former för arbetets och produktionens organisering kan därmed uppfattas som typisk för kapitalismen och förekomsten av ofritt arbete som en lika integrerande del av moderniteten och kapitalismen som industriarbetet.

Säkerhet, partnerskap och mikrolån

I det tredje avsnittets texter diskuteras de globala omläggningar av utvecklingspolitiken som skett under de senaste decennierna. Bakgrunden har varit allt ifrån miljökatastrofer och finanskriser till felslagna prognoser för olika kontinenters tillväxt- och utvecklingsnivåer. Sedan tongivande utvecklingsinstitutioner som Världsbanken och Internationella valutafonden genomgått kännbara förtroendekriser har de utvecklingspolitiska strategierna åtminstone delvis lagts om. Förändringarna gäller både synen på statens roll och synen på vilka som utgör utvecklingens subjekt.

Utvecklingsforskaren Mark Duffield diskuterar i sin text förhållandet mellan säkerhet och utveckling. Alltsedan den moderna utvecklingspolitikens födelse efter andra världskriget har utvecklingspolitiken handlat mer om de rikas säkerhet och privilegier

än om de utsattas behov, enligt författaren. Det som ursprungligen handlade om att förhindra spridning av kommunism, handlar i dag om att begränsa och kontrollera människors rörlighet och spontan samhällelig organisering. Migrationsregleringar, biståndspolitik och handelsavtal används för att stävja det hot som de enorma skillnaderna hela tiden skapar. Utvecklingspolitik blir ur detta perspektiv ett försök att omstöpa samhällena i det globala syd för att upprätthålla ett liv i överflöd och säkerhet i det globala nord. Samtidigt utgör den fullständiga säkerhetens chimär en outsinlig källa till argument för nya, uppfinningsrika sätt att kontrollera och disciplinera »de oförsäkrade« populationerna.

Statsvetaren Rita Abrahamsen diskuterar i sin text idén om »partnerskap« i utvecklingspolitiken som ett sätt att neutralisera dessa hierarkier. Denna strategi, som fått brett genomslag under senare år, betraktar fattiga länder som aktiva partner snarare än som passiva biståndsmottagare. Utifrån Michel Foucaults teorier menar Abrahamsen att talet om partnerskap och ägande kan uppfattas som ett sätt att disciplinera mottagarländerna genom frihet och självkontroll. Partnerskapen flyttar uppmärksamheten från internationella orättvisor till inhemska svagheter och lägger därmed ansvaret på de fattiga länderna själva snarare än på rika länder eller de internationella finansinstitutionerna.

Genusforskaren Christine Keating

samt statsvetarna Claire Rasmussen och Pooja Rishi skriver i sin text om mikrolån riktade till kvinnor, en hyllad utvecklingspraktik under senare år. Om utvecklingsprogrammen tidigare präglades av en »genusblindhet« och en förment neutralitet inför olika sociala grupper, kännetecknas de numera av en profotofeministisk inriktning. Genom strategier för »tillväxt som gynnar de fattiga« och »inkluderande tillväxt« lyfts de mest utsatta grupperna fram. Men det nya intresset för »kvinnor« och »fattiga grupper« ger enligt författarna inte dessa grupper ökat självstyre, utan fördjupar snarare den nyliberala utvecklingspolitiken, som främjar å ena sidan proletarisering och å andra sidan ekonomisk ackumulering på global nivå. I kölvattnet av de struktur Anpassningsåtgärder som berövat fattiga kvinnor deras försörjningsmöjligheter, blir de genom mikrolånen påtvingade entreprenörskap och fast i ett tyngande skuldförhållande till de globala finanssystemen.

Nedväxt, biocentrism och den arabiska våren

Det fjärde avsnittet i detta nummer handlar om alternativa perspektiv på samhällsutvecklingen, och då framför allt sådana som ställer sig kritiska till den dominerande föreställningen om ekonomisk tillväxt som utvecklingens främsta uttryck.

Nationalekonomen Serge Latouche diskuterar i sin text »nedväxt«

(på franska *décroissance*, på engelska *degrowth*), ett begrepp som ska förstås som något annat än nolltillväxt eller negativ tillväxt. Det vill förmedla en kritik av ekonomisk tillväxt och den typ av samhälle som sådan tillväxt kräver och i stället signalera nödvändigheten av att göra mer av mindre. Om det ska finnas utrymme för ökad välfärd bland de sämst ställda och även plats för framtida generationer, måste det till radikal omfördelning och omställning. Det handlar inte bara om att producera och konsumera mindre: själva samhällets fundament och ideologiska drivkraft måste riktas mot ett annat mål än ständigt ökande konsumtion. En tillväxtekonomi kräver ett understödande tillväxtsamhälle, där »plånboken« kan avgöra val och där nya rekord i julhandeln är goda nyheter. I ett sådant samhälle blir bristande tillväxt en katastrof, men detta är inte det enda tänkbara samhället, och kanske blir det också ett allt mindre tänkbart samhälle. Utan att ha några självklara alternativ till hands menar Latouche att vi måste överge ekonomisk tillväxt som självklar och legitim politisk målsättning, för att i stället finna andra måttstockar för välfärd och välbefinnande.

Antropologen Arturo Escobar skisserar i sin text olika exempel på övergångsdiskurser som ett sätt att bemöta alltmer överhängande kriser. Det handlar om »biocentriska« till skillnad från »androcentriska« initiativ, exempelvis initiativet att skriva in naturens

rättigheter i den ecuadorianska konstitutionen. Gentemot idén om en globalisering där alla rum kan inordnas under den kapitalistiska moderniteten argumenterar Escobar för framväxten av ett »pluriversum«, där flera vägar bort från den tillväxtcentrerade utvecklingsmodellen kan rymmas.

I numrets avslutande avsnitt diskuterar ekonomen Omar Dahi utvecklingsfrågor i anslutning till den så kallade arabiska våren. I västvärlden har den arabiska våren i första hand förknippats med krav på demokratiska fri- och rättigheter. I sin text pekar Omar Dahi på det problematiska i en sådan analys. Det var inte bara socioekonomiska frågor, sammanfattade i den egyptiska revolutionens slagord »bröd, frihet, social rättvisa!«, som spelade en roll i det egyptiska upproret. Enligt Dahi går det att spåra dess rötter till fiaskot för ett utvecklingsparadigm baserat på marknadsanpassning och utförsäljning av statliga industrier. Revolutionens krav gällde alltså lika mycket en ny politik för rikedomsskapande och jämlikhet som reformer av det politiska systemet. Den arabiska våren pekade på de spänningar som den globala utvecklingsapparaten ger upphov till och var ett uttryck för mottagarfolkens motstånd mot de förhärskande utvecklingsparadigmen.

I detta nummer av *Fronesis* vill vi undersöka en av de mekanismer som verkar för att göra den globala ojämlikheten »acceptabel« – löftet om en annan framtid. Samtidigt är det just

detta löfte, så centralt för det moderna samhället i dess helhet, som gör det möjligt för oss att kritisera utvecklingens dominerande former och söka alternativa vägar för att utjämna vår

världs gigantiska skillnader i makt och resurser. Vi hoppas kunna bidra till en diskussion om detta genom en granskning av utvecklingsbegreppets möjligheter och begränsningar.